

●

Cilt 1 / Sayı 2 / Kış 2021

Kitap Tanıtımı

●

İradenin Evrensel Mahkûmiyeti: Kim Egemen Olabilir Yazgısına

Turhan Koç

Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Doktora Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ORCID: 0000-0003-0821-8410

trhnkcc@gmail.com

Koç, Turhan. "İradenin Evrensel Mahkûmiyeti: Kim Egemen Olabilir Yazgısına". *KÜN: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1.2 (Kış 2021): 114-18.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.15>

Geliş Tarihi: 05.11.2021 / Kabul Tarihi: 29.11.2021 / Yayınlanma Tarihi: 31.12.2021

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

İradenin Evrensel Mahkûmiyeti: *Kim Egemen Olabilir Yazgısına*

Turhan Koç

Akgül, Alphan. *Kim Egemen Olabilir Yazgısına: Türk Romanında Trajedi ve Özgür İrade*. İstanbul: Çolpan Kitap, 2021.

Alphan Akgül'ün kaleminden çıkan *Kim Egemen Olabilir Yazgısına: Türk Romanında Trajedi ve Özgür İrade* başlıklı çalışmada, trajedi kavramının kuramsal özellikleri ortaya koyularak bu arka plan çerçevesinde erken dönem Türk romanında trajedinin izlerini sürmek amaçlanmıştır. İncelemeye konu olan romanların anlam sınırlarını genişletme ve onlara, gerekçeleriyle birlikte teknik açıdan yeni bir değer atfetme gayesinin güdüldüğü kitap, 2021 yılının dikkat çeken edebiyat araştırmalarından biri olarak nitelendirilebilir. Daha önce birçok incelemeye konu olan erken dönem Türk romanı, bu eserle birlikte trajedi açısından ilk kez bütüncül bir bakışla değerlendirilmiştir.

“Önsöz”de, çalışmanın bildiriden makaleye, makaleden de kitaba evrilme aşamaları hakkında bilgi veren Akgül, kitabını dört ana bölüm hâlinde tasarlamıştır. “Giriş”le birlikte sırasıyla “Yazgının Dönüşleri” ve “Yazgıya Dönüşen Özgürlük” başlıklarını taşıyan ilk iki bölümde, çalışmanın gerekçeleri belirtilip, teorik sınırları çizilerek, yapılacak incelemenin bakış açısı ve yöntemi ortaya konur. “Giriş” bölümünün son paragrafında, incelenecek olan eserlerin ismi zikredilir: *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*, *İntibah*, *Sefile*, *Sergüzeşt*, *Aşk-ı Memnu*, *Zehra* bir grup; *Felatun Bey'le Rakım Efendi*, *Araba Sevdası*, *Şıpsevdi* ayrı bir grup. Burada ilk altı roman, “özgürleşmeye çalışan bireylerin yaşadığı açmazları irdeleyen, olay örgüsü açısından trajediye uygun eserler” (47) biçiminde nitelenir. Son üçü ise “trajik bir hissiyatın komedi öğeleriyle örtüldüğü” (48) romanlar biçiminde sınıflandırılır. Yukarıdaki romanlara ek olarak çalışmanın sonunda, “geç bir tarihte yazıldığı hâlde [son üç romanın] işlediği sorunsal nostaljik bir bakışla işle[diği]” öne sürülen *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği* de “tartışmaya dahil edil[ir]” (48).

“Yazgının Sunağında Kurban Edilenler” ve “Trajedinin Komedi veya Tutunması İstenmeyenler” başlıklarını taşıyan son iki bölümde, bu kuramsal çerçevenin erken dönem Türk

romanlarından belirlenmiş sözü edilen örneklem özelinde uygulanmasına girilir. Üçüncü bölüm, birinci kategorideki; dördüncü bölüm, ikinci kategorideki romanların incelenmesine ayrılır.

Kitabın ayrıntılarına göz atılacak olunursa kuramsal çerçevesini değerlendirmekle işe başlanabilir. Akgül'ün trajedi açısından temel kaynağının, Aristoteles'in kaleme aldığı *Poetika* adlı eser olduğu baştan belirtilmelidir. Trajedi, yazarın ifade ettiği üzere "netameli bir kavramdır" (15) ve böyle bir kavramın Türk romanıyla, daha genelde modern anlatılarla ilişkilendirilme çabası, belli başlı tartışmaları beraberinde getirir. Bunlardan biri, George Steiner'in *Trağedyanın Ölümü* başlıklı eserinde iddia ettiği üzere, trajedinin evrensel değil, "Batı dünyasının metafizik derinliğini yitirmeden önceki dönemine ait bir edebî tür" olduğuna dair görüşüdür (22). Buna göre, modern dönem anlatıları trajedi açısından irdelenemez.

Akgül'e göre, bu yaklaşım kısmen doğru olduğu hâlde "tek boyutlu düşünme örneği olarak da görülebilir" (24). Nitekim o, Antik Yunan'daki tanrıların insan iradesi üzerindeki etkisine dair algıyla modern zamanlardaki neden-sonuç ilişkilerinin, kalıtsal-çevresel etkenlerin insan iradesine etkisini ilişkilendirerek "[i]nsan modern öncesi dünyada Tanrı tarafından yazılmış bir yazgının kurbanıken modern dünyada belirlenimciliğin kurbanı olur" der (24). Belirlenimcilik (determinizm), trajik olay örgüsüne sahip anlatılardaki kurmaca kişilerin özgür iradesini "neredeyse" ortadan kaldıran ve onları, kurulan sağlam neden-sonuç ilişkileriyle "kaçınılmaz" feci sona doğru adım adım "sürüklediği" öne sürülen bir yaklaşım olarak Akgül'ün eleştirel bakışında kilit bir rol üstlenir. Ona göre, Antik Yunan'daki trajedilerde tanrıların iradesiyle yok olan "özgür irade", modern trajik anlatılarda, belirlenimciliğin kati ve değişmez neden-sonuç bağlarıyla ortadan kalkar. Buna ek olarak Akgül, Raymond Williams'ın trajedinin modern çağda da hüküm sürdüğüne dair görüşleri ile de çalışmanın teorik arka planını destekler (40). Trajedinin, insanın özgür iradeden yoksunluğu bağlamında, belli bir zamana hapsedilemeyecek bir tür olduğuna dair görüş, böylelikle hem bu çalışmanın hem de modern anlatı türlerini trajedi açısından inceleyecek başka girişimlerin önünü açan bir vurgu olarak dikkat çeker.

Çalışmanın önemli iddialarından biri, incelemeye konu edilen eserlerin— Abdülhak Şinasi Hisar'ın yazdığı *Ali Nizamî Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği* hariç— trajik bir olay örgüsüne sahip olduklarıdır. Bu savunu, ilgili romanların trajedi açısından incelenmesine olanak tanır. Akgül'e göre bir trajedi, "yapı itibarıyla olay örgüsüne dayanır; bunun mantığı, karakterlerin yaptığı bir eylemin, arkasından gelen olayları etkileme gücü; başka bir ifadeyle, yapılan bir hatanın geri alınamaz sonuçlarıdır" (32). Nitekim yazarın, düşüncelerine kısaca yer verdiği Güzin Dino, Ahmet Ö. Evin, Robert P. Finn ve Ahmet Oktay gibi araştırmacılar, erken dönem Türk romanlarının trajik yönüne dair, fazla derinleşmeden, birtakım görüşler dile getirmiştir. Akgül, meseleyi buradan alarak asıl yapılması gereken işin, "trajik oldukları zaten şu veya bu şekilde söylenmiş bu eserlerde trajedinin nasıl işlediğini göstermek" olduğunu bildirir (41). Devamında, trajik bir kurgunun kader ve özgür irade kavramlarından ayrı bir şekilde irdelenemeyeceğini söyler ve "[k]arakterler yazgılarının bir kurbanı mıdır yoksa onlar kendi eylemlerinin bir sonucu olarak mı bir felakete uğramışlardır?" tarzı soruların, çalışmasının "ana omurgasını" oluşturacağını ifade eder (41).

Kapsamlı bir teorik tartışmanın ardından Akgül, Türk romanında trajediyi üç başlık altında inceleyeceğini belirtir. Bunlar, “Trajik Olay Örgüsü”, “Özgür İrade” ve “Günah Keçisi” dir (100). Şimdiye değin söylenenlerin yanında kitapta, romanlardaki trajik olay örgüsünü tetikleyen çatışma olarak “genellikle, modernliğin serbest bıraktığı özgürce yaşama arzusunun tatmini ile toplum ve gelenek arasındaki uzlaşmaz[lığın]” vurgulandığını belirtmek gerekir (17). Böylelikle eserlerdeki trajik olay örgüsünün dayandığı sosyolojik temele de değinilmiş olur.

Akgül, kitabın amacına uygun bir roman incelemesi yapmış mıdır? Bu soruya olumlu yanıt verilebilir. Nitekim ele alınan romanlar, trajik olay örgüsü özellikleri taşımasıyla öne çıkarılır. Buna göre romanlarda, “trajik hata”, “aydınlanma”, “baht dönüşü”, “hubris”, “günah keçisi”, “özgür irade”, “başkaldırı” gibi kavramların izi sürülerek eserlerin trajik yönü ikna edici bir şekilde okura sunulur. Mesela *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*’ta, Talat ve Fitnat’ı ölüme sürükleyen gelenek baskısı, onların kaderini şekillendiren Ali Bey’in, karısını terk etmesi (trajik hata) ve bunun sonucunda kızı Fitnat’la evliliğe giden sürecin başlaması (baht dönüşü), Fitnat’ın boynundaki muskanın Ali Bey’in eline geçmesiyle onun kızı olduğunu öğrenmesi (aydınlanma) gibi olay örgüsü aşamaları, görüldüğü üzere, trajedinin unsurlarıyla uyum içindedir. Benzer şekilde, *Felatun Bey’le Rakım Efendi* romanında Rakım’a âşık olduğu için hastalanan Can’ın birden iyileşmesi, Antik-Yunan tragediyalarında, sarpa saran olayları sonuca bağlamak için tanrının sahneye inmesini sağlayan makine olan ve sonrasında teknik bir anlam kazanan “deus ex machina” ile ilişkilendirilir.

Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat’ın incelenmesinde dikkat çeken bir diğer nokta, bu metinle *Stranger than Fiction* filmi ve Max Frisch’in kaleme aldığı *Homo Faber* romanı arasında trajedi bağlamında kurulan ilişkidir. *Zehra* romanında başkarakterin kıskançlığı yüzünden yol açtığı felaketler, Euripides’in *Medea* başlıklı trajedisine değinilerek ele alınır. *Şıpsevdi*’deki aşk trajedisi, Schopenhauer’in *Aşkın Metafiziği* kitabındaki savlarıyla anlamlandırılır. İncelemeye alınan eserlerin, trajedi özelliği taşıyan Batılı anlatılarla metinlerarası ilişkiler kurularak irdelenmesi, erken dönem Türk romanının bağlantı ağını genişleterek onlara trajedi özelliği taşımaları nispetinde “evrensel” bir boyut kazandırır. Nitekim Akgül’ün de belirttiği üzere, “[y]apısal örtüşme her türlü ayrıntıyı siler” (17). Böylelikle bu romanlara yeni bir değer atfedilmiş olur.

Çalışmanın özgün niteliklerinin yanında, birtakım aksaklıklar içerdiği de dile getirilmelidir. Her şeyden önce, çalışmanın kapsamına alınan romanların hangi kriterlere göre seçildiği gerekçelendirilmemiştir. Terimlerin tanımlanmasında da birtakım sorunlar bulunmaktadır. Örneğin, trajedinin bir tür mü yoksa bir tarz mı olduğuna dair kafa karıştırıcı ifadeler, okur nezdinde bu kavramın anlamlandırılmasını güçleştirir. Akgül, kitabın henüz başlarında, trajedinin modern çağda “keskin dönüşümlerin imkânsızlığını vurgulayan edebî bir tür” olduğunu belirtir (19). “Bir Trajedi Varmış, Bir Trajedi Yokmuş” başlığı altında, “[g]erek trajedi gerek roman taklide dayalı sanatlardır” ifadesine yer verir (229). Ayrıca, “[r]oman ile trajedi arasındaki temel benzerlik her ikisinin de bir olay örgüsüne, entrikaya, yani dramatik kurguya sahip olması ve olayların karakterler aracılığıyla sergilenmesidir” şeklindeki yargı (232), diğer ifadelerle birlikte düşünüldüğünde, Akgül’ün romanı ve trajediyi tür adı olarak değerlendirdiğini belirginleştirir. Buna karşılık, *Aşk-ı Memnu* için dile getirilen şu cümle, yazarın bu savunuyla karşıtlık oluşturur: “*Aşk-ı Memnu* bir karakteri yıkıma götüren olaylar silsilesinden

oluşan bir trajedidir” (164). *Zehra* için de benzer bir vurgu yapılıır: “Neden-sonuç ilişkilerinin olaylara müdahil olup kaderini değiştirmek isteyen bir karakterin kontrolünden çıkarak bir yıkıma yol açmasından doğan bir trajedidir bu” (177). *Araba Sevdası* bir roman olarak nitelendirilse de Akgül’e göre, “Bihruz’un kendisi bir trajedinin içinde yaşar” (204). Son olarak şu yaklaşım, bir eserin ya roman ya da trajediden yalnızca biri olabileceğini ima eder: “Ali Nazmî Bey’in hikâyesi olay örgüsüz gelişen bir eser olduğu için ne roman ne de trajedidir” (233). Bir roman aynı zamanda bir trajedi olamıyorsa, yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere, erken dönem Türk romanlarını trajedi olarak nitelemek, bir anlam karışıklığı doğurmaz mı?

Kitapta incelenen son eser olan *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*’nin bir olay örgüsüne sahip olmadığı ısrarla öne çıkarılır. Çalışmanın başından itibaren trajedinin olay örgüsü temelli bir “tür” olduğu vurgusu dolayısıyla, Akgül bu son incelemede, “belirgin bir olay örgüsü olmayan bir trajedi yazmanın” olanaksız olup olmadığını sorgular (228). Yazar, yürüttüğü tartışmanın ardından, bu eserin “olay örgüsüz bir trajik anlatı” olduğu sonucuna varır (243). Bu iddianın temelinde, adı geçen eserin bir “çöküş hikâyesi” oluşu vardır. Varılan bu sonucun, çalışmanın bütünü göz önüne alındığında, bir çelişki içerdiği öne sürülebilir. Olay örgüsü gibi teknik bir zorunluluğu, trajedilerde olması gerektiği gibi içermediği hâlde, sırf hikâyenin mahiyeti dolayısıyla bir esere trajedi yakıştırması yapmak, ona bu kavramın vasıflarını “yüklemek” anlamına gelir. Ayrıca bu bakış açısının, hemen her çöküş hikâyesinin trajedi olarak okunabileceği gibi bir imkân doğurduğu ve trajedi vasıflı kurmaca yapıtlarla diğer anlatılar arasındaki farkı belirsizleştirmek tehlikesi taşıdığı savunulabilir. Buradan yola çıkılarak ilgili incelemenin, çalışmanın bütünü içerisinde bir aykırılık oluşturduğu öne sürülebilir.

Genel itibarıyla Alphan Akgül’ün kitabı, trajediye dair Türk edebiyatında yapılmış en kapsamlı çalışma olarak öne çıkar. Yazarın dikkat çektiği hususlar, Türk edebiyatında yeni bir inceleme sahası açmak açısından yol göstericidir. Trajedi gibi “netameli” bir kavramın, gayet sahil bir şekilde izahı, onun teknik özelliklerinin ve onunla ilgili kavramların ayrıntılarıyla ele alınıp erken dönem Türk romanına uygulanması, konuyla ilgili bundan sonra yapılacak araştırmalar adına hem kışkırtıcı hem de düşündürücü özelliktedir. Dolayısıyla bu çalışma, trajediyle ilgilenen her okur için başucu kitaplarından biri olacaktır.